

ארץ שצריכה למטר מז' במרחשון ובימות החמה

תחומין א' תש"ס 137-150

ראשי פרקים

- א. זמן שאילת גשמים (תמיהת הרא"ש)
- ב. הבחנה בדעת הרא"ש בין הקדמת הזמן לאחור הזמן
- ג. הבנת הטור בדעת הרא"ש
- ד. ברור דעת הר"ן
- ה. דעת הרמ"א והשו"ע
- ו. הסבר לפצול הזמנים
- ז. בין א"י ובבל
- ח. מרכזיותה של א"י לפני החורבן ואחריו (מקדש ותורה)
- ט. צפיה להחזרת עטרה ליושנה

א. זמן שאילת גשמים (תמיהת הרא"ש)

המשנה בתענית פרק ראשון (י, א) אומרת: "בג' במרחשון שואלים את הגשמים, רבן גמליאל אומר בשבעה בו, ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". ובגמרא שם: "אמר ר' אלעזר הלכה כרבן גמליאל. תניא חנניה אומר, ובגולה עד ששים בתקופה . . . הלכה כחנניה".

ומבואר שם בסוגיה כי בבל אינה צריכה לגשמים ולכן מאחרת זמן השאלה. ומה בשאר ארצות הגולה? אומר רש"י שם: "וכן אנו נוהגים שכל מנהגנו אחר בני בבל". וכן פסקו הפוסקים. הרא"ש מרבה לתמוה על מנהג זה, שהרי בשאר ארצות צריכים לגשם, ומדוע לא ישאלו בזמנם, או מדוע לא ינהגו כבני ארץ ישראל שהוא מתאים להם יותר בהקדימם את הזמן לז' במרחשון, וכפי שבדאי נהגו בזמן בית שני ובזמן המשנה? ומאיך גיסא, מדוע מפסיקים בראשון של פסח, והלא הם צריכים עוד לגשם עד עצרת?

אם כי הפוסקים הסכימו לטענותיו של הרא"ש, הלכה לא זזה ממקומה. לברור נושא זה מוקדש המאמר.

ב. הבחנה בדעת הרא"ש בין הקדמת הזמן לאחור הזמן

בטור אורח חיים סי' קיז זה לשונו: "וכתב עוד (הרא"ש), תמיהני למה אנו נוהגים כבני גולה, נהי שהתלמוד שלנו הוא בבלי, מכל מקום דבר שתלוי בארץ, למה ננהוג כמותם? אם בבל היתה מצולה

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

ולא היתה צריכה למים, כל הארצות הן צריכות למים ממרחשון ולמה נאחר אותו עד שישים יום בתקופה, ולמה לא נעשה כמשנתנו? ובפרובינציה שמעתי שהיו שואלים הגשמים בז' במרחשון, וישר מאוד בעיני."

אלה הם דברי הרא"ש בתשובה כלל ד' סימן י', ושם כתב גם לערער על כך שבארצות אשכנז וספרד מפסיקים להזכיר ולשאול גשמים מיום ראשון של פסח, והלא הארצות צמאות לגשם עד שבועות. ושם הוא כותב, שאנשי פרובינציה שנהגו לשאול מז' במרחשון, לא ידעו לומר לו למה אין ממשיכים בזה עד עצרת, אלא שמנהג אבותיהם בידיהם, ועל ההפסקה לא יוכלו לשנות את מנהג הקדמונים, אם לא שיתקבצו כל חכמי הארץ. והרא"ש האריך שם בזה מאוד להסביר את סברתו. וזה לשונו שם: "כל אלו הדברים דנתי לפני רבתי באשכנז, ולא היה אדם מערער לדברי. אלא שאמרו, אין אנו צריכים לשנות המנהג באשכנז, כי אין עצירת גשמים מצויה שם, והרבה פעמים התבואה מתקלקלת מפני רוב הגשמים". ובסוף דבריו הוא כותב וזה לשונו: "והרי הוכחתי, והדבר ידוע שבאשכנז שהיא ארץ גדולה מאוד, וצרפת, וכל הארצות שמאשכנז ועד הארץ הזאת וזאת בכלל, כולן צריכות מטר בין פסח ועצרת, ובודאי רבים הם, ויכולים לשאול בברכת השנים ולהזכיר הגשמים כבני ארץ ישראל בחורף. ובראותי כי הטו את לב הקהל, לבלתי קבל ממני דברי אלוקים חיים, גם אני חזרתי בי מלשאול ולהזכיר בבית הכנסת שאני מתפלל בו. אף על פי שהייתי יכול לשאול אף על פי שאני יחיד, כיון שצורך רבים הוא, מכל מקום לא רציתי לעשות אגודות ואגודות". והנה הרא"ש מעיד על עצמו שמקודם הנהיג בבית הכנסת להזכיר גשם אחרי יום א' של פסח, אך אחרי שכל בני בית הכנסת התחרטו חזר וביטל גם הוא את ההזכרה ואת השאלה, כיון שראה שלא נתקבלו דבריו.

והנה חכמי פרובינציה הראשונים שהנהיגו לשאול גשם מז' במרחשון לא הנהיגו להמשיך בשאלה ובהזכרה עד עצרת, אף על פי שהם היו עוד צריכים לגשם. הנה דעתם גלויה שיותר יש לנהוג שאלה לפני הזמן מאשר לאחר שעבר הזמן, ואפילו הם זקוקים לו וזועקים בלבם שיבוא. ונראה פשוט הטעם לזה, מפני שמז' במרחשון אף על פי שאינו זמן שאלה לבני בבל, מכל מקום הוא זמן שאלה לבני ארץ ישראל, ואף על פי שאנו מסיבים את כל מנהגינו על פי מנהגי בני בבל, הם סבורים שבמקום הצורך ובעת הצורך, כגון לענין זה של שאלת גשם, שאנו צריכים לו לפני זמן בבל, יש לנו רשות להנהיג את עצמנו על פי מנהג בני ארץ ישראל. ואילו אחרי הזמן, שאין מקום בעולם שחז"ל תיקנו שם הזכרה ושאלה, אין יכולת להנהיג מנהג של הזכרה ושאלת גשם שלא לפי הנוסח של חז"ל. וגם הרא"ש אחרי שחזר בו ממה שהזכיר ושאל לאחר הזמן, לא חזר בו מלשאול מז' במרחשון בכל ארץ הצריכה לגשם והיא צמאה כאילו בשנת בצורת, וכמו שהוא אומר בתשובה שלו: "כל אלו הדברים אמרתי לפני רבתי באשכנז ולא היה אדם מערער לדברי, אלא שאמרו אין אנו צריכים לשנות את המנהג באשכנז, כי אין עצירת גשמים מצויה שם". ובפסקים שלו בתענית פרק א' סימן ד' הוא מדבר רק על הקדמת השאלה מז' במרחשון. וזה לשונו: "ותמה אני למה נהגו כבני גולה בהא, נהי דהש"ס שלנו בבלי, מכל מקום דבר התלוי בארץ, אם בבל היתה מצולות מים

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

ולא היו צריכות למים, כל הארצות צריכות למים במרחשון, למה נאחר את השאלה עד שישם לתקופה? והדבר ידוע, אם לא היה מטר יורד עד ששים לתקופה, היה הזרע אובד, ולמה לא נעשה כמשנתנו? ובפרובינציה ראיתי שהיו שואלים את הגשמים במרחשון, וישר מאוד בעיניי, והנה דברים אלה מסתמא כתב אחרי הליכתו לספרד, שהרי באותה תשובה שנכתבה בספרד הוא כותב שראה מנהג פרובינציה כשהלך מאשכנז לספרד, והנה הוא עדיין מחזיק בדעתו שיש לשאול גשם מז' במרחשון, אבל מזה שלדעתו יש להמשיך להזכיר ולשאול עד עצרת לא כתב שם כלום. משמע לכאורה שמזה חזר בו לחלוטין, ומסיבה זו לא הזכיר את זה בפסקיו. וכן אמרו האחרונים שאת הפסקים חיבר אחרי התשובות, והם עיקר כנגד התשובות¹.

ג. הבנת הטור בדעת הרא"ש

והטור ראה שבתחילה העתיק את דבריו שבפסקים, אף על פי שיש שם שינויי נוסח קלים, ואחרי כן הוסיף להעתיק גם מתוך התשובה, שבני ארץ אחת כולה כמו ספרד בכללה או אשכנז בכללה, אם הם צריכים למטר גם אחרי פסח, יכולים לשאול בברכת השנים כפי הצורך שלהם. משמע שפירש את דברי הרא"ש בתשובה שלא חזר בו מעיקר הדין, אלא לפי שלא שמעו בקולו, וכל הקהל לא אמרו שאלה בברכת השנים, לא רצה לומר גם הוא, מפני שאין זה מן הראוי שאדם יקבע לעצמו סדר ונוסח תפילה שונה מזה של הציבור כולו. וכן גם הבית יוסף אינו כותב שהרא"ש חזר בו מדעתו, אלא שכתב וזה לשונו: "ולע"ד היה נראה שכיון שלא נתקבלו דברי הרא"ש וכל העולם לא נהגו כן, ה"ל סוגיא דעלמא דלא כהרא"ש". ולפני כן כותב שם בבית יוסף בשם רבו מהר"י אבוהב שבדיעבד קיימים דברי הרא"ש, ובבאור דעת הב"י ראה להלן. ולפיכך צריך עיון רב, למה דיבר הרא"ש בפסקיו רק על הצורך להקדים את השאלה מז' במרחשון ולא דיבר גם על הצורך לאחר אותה אחרי הפסח. ובפסקיו בתענית בסוף פרק א' סימן כ' וזה לשונו: "שלחו ליה בני ניונה לרבי, כגון אנן דצריכינן למטר אפילו בתקופת תמוז, כיחידים דמינן וב"שומע תפילה", או כרבים דמינן ובברכת השנים? שלח להו, כיחידים דמיתו וב"שומע תפילה", הנה העתיק כאן מה שאמרו בגמרא, ולא הוסיף לפרש שאם זו ארץ שלמה הצריכה לגשם בתמוז, לדעתו טוב יעשו להזכיר ולשאול כל הארץ, אלא שלא הסכימו לו רבותיו, וכפי שכתב בתשובה. ואילו כתב כך בפסקים היינו למדים, שאם אמנם כך יסכימו הרבים תהא הרשות בידם, וגם יחידים הואיל והם מתפללים על הרבים דינם כרבים. ועל כל פנים בדיעבד אם הזכירו ושאלו אין מחזירים אותם. ומדלא כתב כך יש לדייק דעתו שרק להקדים אמר כך אך לא לאחר. והטעם הוא כמו שאמרנו, שאין לנו מתקנת חכמים כלל מטבע תפילה כזאת, וכל מי שעשה כך אין תפילתו תפילה, וחוזר ומתפלל כתקנת חכמים. אבל אם ירצו הציבור להנהיג להקדים את השאלה לז' במרחשון, אם יש להם צורך בגשמים, הרשות בידם לשאול כמנהג בני ארץ ישראל, ואף מן הראוי הוא לעשות כך. ואם לא עשו כך הציבור כולו, אל יעשה היחיד לכתחילה בניגוד למה שעושה הציבור במטבע שטבעו חכמים בתפילה, ובדיעבד תפילתו תפילה שהרי השתמש במטבע תפילה של בני ארץ ישראל שמתפללים כך לכתחילה. וכן

1. ראה שו"ת זכרון יהודה סי' טו, על היחס בין תשובה ופסק בכלל ואצל הרא"ש בפרט, ראה, מ' אלון, המשפט העברי, כרך ג', עמ' 1215 -

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

תמה גם הדרישה על הטור שהביא את תשובת הרא"ש לחלק בין עיר שצריכה לגשם ובין ארץ שלימה, שהרי לא נתקבלו דבריו. ויותר יש לתמוה, שהרי נראה מפסקיו שאף הוא בעצמו חזר בו. ושמה ידע הטור שתשובה זו כתב הרא"ש אחרי הפסקים, והיא עיקר דעתו של הרא"ש.

ד. ברור דעת הר"ן

וכן נראה גם מדברי הר"ן בתענית, שאין יכולת בשום ציבור לקבוע לעצמם שאלה בתפילה, בזמן שלא תיקנו חכמים. וזה לשונו על הסוגיא בדף י, א: "ואיכא למידק, היכא פסק רבי אלעזר הלכה כר"ג, דהא ר"ג לא אמר הכי אלא מפני תקנתן של עולי רגלים, והאידינא בתר חורבן ליכא למיחש לתקנתיהו, וכי תימא בזמן מקדש הוא דפסק הכי, וכי איצטריך למיקבע הלכתא למשיחא? איכא למימר דבגמרא (ד, ב) אמרינן דהיכא דאית ליה פירי בדברא אין שואלין עד ז' במרחשון, ומשום הכי פסקינן הלכה כר"ג לומר, שכיון שהוקבע זמן זה לבני ארץ ישראל, אף כל מי שיראים מירידת הגשמים משום פירי דדברא וכיוצא בו מאחרין השאלה עד ז' במרחשון. וכבר כתבתי בחידושי שנראה מדקדוק סוגית הגמרא, דבאתרא דלית להו פירי בדברא ואינו מקום טובעני אלא צורך גשמים, כגון ארץ ישראל, שואלין תיכף אחרי החג. ונמצאת אומר, שכל המקומות שוים להזכרה מיר"ט אחרון של חג. אבל בשאלה נחלקו לג' דינים כפי חילוק המקומות; שארץ ישראל וכל המקומות שצריכים למטר כיוצא בה, ואין להם פירות בדברא, שואלין ומזכירין באחרון של חג, והיכא דאית ליה פירי בדברא, מאחרין השאלה עד ז' במרחשון, ובבל שהיא טובענית הרבה, עד ס' בתקופה. וזו הדרך היותר מתחוויר בעיני. וכבר נהגו ג"כ בקצת מקומות לשאול בז' במרחשון. אבל מה אעשה והרב אלפסי ז"ל לא הזכיר בהלכותיו פירי דדברא כלל, וכתב הא דאמר רבי אלעזר הלכה כר"ג, וכתב ג"כ בגולה עד ס' בתקופה, נראה שאין לו אלא שני זמנים הללו, ושבארץ ישראל מאחרים לשאול אפילו בזמן הזה עד ז' במרחשון. ואף הרמב"ם ז"ל כתב בפרק ב' מהלכות תפילה, מז' ימים במרחשון שואלים את הגשמים בברכת השנים, כל זמן שמזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם". במה דברים אמורים בארץ ישראל, אבל בשנער בסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומות לאלו, שואלים את הגשמים ביום ס' אחר תקופת תשרי. וכבר פירשתי סוגית הגמרא בחידושי על פי דרכם. ומדבריהם צריך לומר, דכי איפסקא הלכתא כר"ג, היינו אפילו לאחר החורבן, לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושים גם היום, ומפני עולים הללו ראוי שנאחר השאלה, שהיא היתה עיקר התקנה, אבל לא סגי כל כך שנאחר את ההזכרה. ולפי זה אין לנו דין שלישי של פירי בדברא כלל, ועמדנו על שני דינים בלבד, דבא"י בזמן הזה נקטינן בהזכרה כר"י ובשאלה כר"ג, ובגולה כר"י בהזכרה ובשאלה עד ששים בתקופה. ומה שתלוי בזה בדקדוק סוגית הגמרא מפורש בחידושי. עד כאן לשונו.

גם הר"ן לא הזכיר, לא כאן ולא ולקמן בשמעתא דבני נינוה, חילוק כלל בין עיר לארץ שלימה הצריכה לגשם. על כן מה שכתב הב"י בד"ה ומה שכתב מ"מ, וזה לשונו, "ודעת הר"ן נוטה קצת

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

לדעת הרא"ש לענין הדין, אעפ"י שבפירוש דברי הרמב"ם נראה שהוא חולק עליו, יש לתמוה, שהרי אדרבא נראה שאינו מסכים לתשובת הרא"ש בתרתי. ראשית, מסכים הוא לגמרי למנהג בני פרובינציה להקדים מז' במרחשון, אך לא לאחר את ההזכרה ואת השאלה אחרי הזמן, אפילו לא לארץ שלימה, וכמו שדייקנו מפסקי הרא"ש. שנית, גם במה שהתיר להקדים למי שצריך, לא חילק בין עיר לבין ארץ גדולה, ומשמע ודאי שגם עיר אחת, כגון נינוה, יכולה להקדים ולשאול, אם היא זקוקה לכך. וזהו שכתב הר"ן: "וכבר נהגו ג"ג בקצת מקומות לשאול בז' במרחשון, ולא כתב: נהגו בארץ פרובינציה, לומר שלא משום שהיא ארץ שלימה מנהגה יפה, אלא שכל מקום ומקום ינהג מנהגו, אבל כל המקומות שבארץ פרובינציה כיוונו לקבל על עצמם מנהג שווה, וכל זה איננו כדברי הרא"ש בתשובתו.

ה. דעת הרמ"א והשו"ע

ובדרכי משה על הטור בדין מי שהזכיר או שאל גשם לאחר זמן שתיקנו חכמים בעת שהיתה הארץ צריכה לגשם כתב, וז"ל: "ולי נראה דאין לספק בדבר כלל, אלא דברי מהר"י אבוהב נכונים בטעמם דאין להחזירו, וכדאי הם הרא"ש והרמב"ם והר"ן לסמוך עליהם בדיעבד, וכבר כתבתי לעיל, דהם הסכימו לדברי הרא"ש". וכן פסק שם בהגהותיו לשו"ע.

והנה מה שהזכיר את הרא"ש הוא על פי התשובה שלו ולא על פי הפסקים, וכעדות הטור, שתשובה זו היא עיקר. וכן מה שהוא מזכיר את הרמב"ם הוא גם כן על פי פירושו של הרא"ש את דברי הרמב"ם, וכבר כתב הבית יוסף, שאין הר"ן מפרש כך את דברי הרמב"ם. וגם בכסף משנה מפרש את דבריו כך, שיש רשות למי שזקוק לכך להקדים את השאלה אך לא לאחר אותה, ושאין בזה הבדל בין עיר לבין ארץ כולה, ובודאי שכך מטיס פשט דברי הרמב"ם, וכך הם גם דברי הר"ן עצמם. אלא שמפני שדעת הדרכי משה בעצמו להכריע כדברי תשובת הרא"ש וכדברי הטור, וכ"ה גם דעת מהר"י אבוהב, על כן עשה את דברי הרמב"ם והר"ן סניף להם ולא דקדק אחריהם. ואמנם נמצא גם בשלטי הגבורים בתענית י, א כדברי רמ"א, שגם הוא מצטט את דברי הטור מתוך שהוא מסכים עם זה.

הבית יוסף אינו מקבל שיטה זו, וכאמור גם הדרישה על הטור מסכים אתו לדחות את דברי תשובת הרא"ש מכל וכל, וכן מחמיר הב"ח שם מאוד בזה שלא לשאול אפילו ב"שומע תפילה" בנוסח זה של שאלה שטבעו חכמים בתפילה.

ובשלחן ערוך יש מקום עיון בדעת מרן בזה. דהנה בסימן קיז סעיף א' זה לשונו: "ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפילת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי", בזה הוא כולל גם כל אלה הארצות הצריכים מטר כבר מז' במרחשון, שלא ישאלו לפני זמן השאלה שבבבל, ושלא יעשו כבני פרובינציה שהקדימו לשאול בזמנה של ארץ ישראל. ובסעיף ב' הוא כותב וזה לשונו: "יחידים הצריכים למטר בימות החמה, אין שואלים אותו בברכת השנים אלא ב'שומע תפילה'. ואפילו עיר גדולה כנינוה, או ארץ אחת כולה כמו ספרד בכללה או אשכנז בכללה כיחידים דמו בשומע תפילה". אמנם בהתחשב בדעת רבו, מהר"י אבוהב, הוא פוסק שאותו יחיד יחזור ויתפלל בתורת נדבה,

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

עיי"ש. עכ"פ כאן הזכיר רק כשהם צריכים מטר בימות החמה, שהוא זמן שחז"ל לא תיקנו בו שאלה כלל, אבל אם יקרה כך בין יום ז' במרחשון לבין יום ס' לתקופה, שמא יודה מרן לדברי הרא"ש עכ"פ בדיעבד שלא יהא חייב לחזור, שהרי זה זמן שאלה לבני ארץ ישראל, ועוד שמצאנו ציבור בחוצה לארץ שעשה כמותם גם לכתחילה, הלא הם בני פרובינציה. ושמא כשם שבטלו דברי הרא"ש במי ששואל בקיץ, מפני שסוגיא דעלמא דלא כוותיה, כך גם בטל מנהגם של בני פרובינציה, שהרי מאז אין נוהגים כמותם, ועל כן גם המקדים כדין המאחר, ודין אחד להם, ועי' באר-היטב שם סק"ו.

ו. הסבר לפיצול הזמנים

מכל מקום הדבר תמוה, למה דחו כל בית ישראל את דברי הרא"ש, והלא דבריו אלוקים חיים הם, כפי שהוא כותב בתשובתו, והם נכונים בטעמם, ואם יתן מישהו טעם שיסביר מדוע יש לחייב את כל בני חוצה לארץ שיתפללו בנוסח תפילתם של בני בבל, יותר היה צריך לחייב את בני בבל שיתפללו בנוסח תפילתם של בני ארץ ישראל, ולאחד אחריהם את כולם בנוסח תפילה של בני ארץ ישראל, שהרי ארץ ישראל וירושלים הם תל תלפיות לכל ישראל, וכל התפילות פונות לשם. והלא מצאנו כדבר הזה בענין נטילת לולב ביום ראשון של סוכות שחל להיות בשבת, שבארץ ישראל היה לפני כן המנהג ליטלו בשבת, ובגולה לא היו נוטלים, וכדי שלא תהיה התורה כשת תורות איחדו את המנהגים. ואמנם בזה ביטלו בני ארץ ישראל את מנהגם וחזרו לנהוג כמנהג בני הגולה, ולמה לא יאחדו גם בזה את כל המנהגים כולם? וכשם שכל הארצות מתפללות על פי מידת ארץ בבל, אף על פי שהדבר בודאי קשה להם, כל שכן שהדין נותן שגם בני בבל יתפללו על פי מידת ארץ ישראל, גם אם יהיה זה קשה עליהם. ושמא יש לומר, שמתחילה נחלקו בני ארץ ישראל עם בני בבל, שכולם מודים שיש לאחד את מנהג התפילה, ואלה אומרים שהם עיקר וכולם צריכים לעמוד על מנהגם, ואלה אומרים שהם עיקר וכולם צריכים לעמוד על מנהגם, אבל בנטילת לולב בשבת, הואיל ונראה להם משום חומרא דשבת לבטל נטילתו בשבת, כשם שנתבטלה תקיעת שופר כבר לפני כן, מצאו עילה ותלו את הביטול בצורך לאחד את המנהגים, וזה שקיימו נטילת לולב בשבת בתחילה, הוא כמו שכתבו התוספות לענין ערבה (סוכה מג, ב), כדי שלא תתבטל באותה שנה נטילת לולב לגמרי, שהרי מצות נטילת לולב בגבולין בזמן שבית המקדש קיים היא רק ביום הראשון, אבל משחרב בית המקדש, כשהנהיגו נטילת לולב כל שבעה, שאם לא ינטל הלולב ביום ראשון, ינטל בשאר הימים, מצאו אפשרות לגזור שלא ינטל כלל בשבת, גזירה שמא יוציא אותו לרשות הרבים ויעביר אותו ד' אמות ברשות הרבים. וכדי שלא יתהו בזה עמי הארץ ויאמרו, דבר שאבותינו נהגו בו היתר איך תגזרו עליו איסור? על כן תלו אותו בצורך לאחד את המנהגים, והסכימו בזה בני ארץ ישראל לבטל את מנהגם, אבל בשאר הדברים, לא אלה הסכימו לבטל ולא אלה הסכימו לבטל. אבל שאר קהילות ישראל מתאחדים עם מנהג בבל, מפני שכולם אחרי בני בבל נגררים בכל דבריהם.

ז. בין א"י ובבל

ובכל זאת הדבר דחוק, שהרי מצאנו בהרבה מקומות בש"ס, שבני בבל ביטלו את דעתם בפני דעתם של חכמי ארץ ישראל - שבת קטן, א, בבא בתרא מא, ב, סנהדרין כט, א, שבועות מח, ב. ואולי יש לומר דבשאלת הגשמים בהא פליגי הרא"ש וחכמי דורו. הרא"ש סובר שאנו מתפללים כל בני ארץ אחת על הגשמים שלה, שיוריד להם הקב"ה כפי הצורך לארצם, וכפי הזמן של ארצם, ואין לה לתפילה אלא מקומה ושעתה. ומכיון שתיקנו חז"ל לבקש גשם רק בעונת הגשמים, דין הוא שכל ארץ תשאל גשם בעיתה, ולא בעיתה של בבל ואף לא בעיתה של ארץ ישראל. וחכמי דורו וסוגיא דעלמא אחריהם סוברים שכולם מתפללים על הגשם של כל העולם כולו. ולפיכך קשה הדבר שתנהג בזה כל ארץ וארץ לפי הצורך שלה, שאם תתקבל תפילתם תהא זו ברכה להם וח"ו קללה לאחרים. על כן הסכימו כל ישראל שלא לבקש כלל גשם לצורך עצמם, ולא ניתקנה תקנת שאלת הגשמים מתחילה אלא לצורך ארץ מושבם של חכמי התורה, שתשלח ברכה בפרי אדמתם, כדי שירווח להם ויוכלו לעסוק בתורה מתוך הרווחה. וביררנו לנו לבקש על ארץ בני בבל, מפני שאנו בכל דין תורה נוהגים כמותם, ובכל לימוד תורה אנו נושאים עינינו אליהם, על כן אנו מתפללים לרווחתם. אבל בני ארץ ישראל אינם כפופים לבני בבל בשום דבר של תורה, ואדרבא הם סבורים, שכל ישראל ראויים הם לפנות אליהם, ולדעתם כל ישראל חייבים לשאול גשם לפי צרכם ולפי זמנם. ומתחילה בזמן חכמי המשנה לא היו ישיבות גדולות אלא בארץ ישראל, והיו כל ישראל לומדים רק את תורת ארץ ישראל והיו כולם מתפללים רק על פי הצורך של בני ארץ ישראל, כדי שיתברכו הם בגשמים וירווח להם. על כן אין המשנה מזכירה כלל מנהג בני גולה בזמן שאלת הגשמים. ומכי אתי רב לבבל ויסד שם ישיבות ונתרבו שם תלמידי חכמים, התחילו מקודם בני בבל להתפלל על פי מידת ארצם, מפני שסברו שכל הארצות צריכים עכשיו לשנות את מנהגם ולתת את דעתם על רווחתם שלהם, שהרי כולם מודים שחכמי בבל הם רוב מנינה ורוב בנינה של תורה. ובזה ניצחו חכמי בבל את חכמי ארץ ישראל שבני כל הארצות התחילו לנהוג בכל דיני התורה כמנהג בבל, ועל כן חזרו גם לענין השאלה למנהג בבל, ורק בני ארץ ישראל אינם מודים בדבר, מפני שהם סוברים כמקודם שהם עיקר, ועל כן הם ממשיכים להתפלל על זמנם, והקב"ה יודע פשר דבר, והוא רחום יקבל תפילות כל ישראל ומפשר בין תפילות אלה.

אבל בני פרובינציה סוברים, שיש להם להתפלל לפי מנהג בני ארץ ישראל, שאם לא ישאלו גשם מז' במרחשון, בעת שהם צריכים לגשם, לא תהא תפילתם שלימה בפיהם. והרי בתפילה חייב אדם להיות אמיתי שלא להוציא מפיו דבר שליבו חלוק עליו. וכך אומרת הגמרא (יומא סט, ב): "מתוך שיודעים בקב"ה שאמיתי הוא לפיכך לא כיזבו בו" (ירמיהו ודניאל ונחמיה, שלא אמרו, האל הגדול הגיבור והנורא כמו שאמר משה רבינו). והנה אילו לא היה קיים מנהג ארץ ישראל לא היו מוצאים עוז בנפשם לשנות את תפילתם מתפילת כל ישראל, אף על פי שזה גורם להם להיות שרויים בצער, וזאת כדי לא לעשות אגודות אגודות, אבל הואיל ובני ארץ ישראל מחזיקים במנהגם, ובין כך ובין כך כבר ישנן שתי אגודות, טוב להם להחזיק גם הם במנהג זה של בני ארץ ישראל, כדי

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

שמז' במרחשון לפחות יוכלו להתפלל בלב שלם. ובזה הם חולקים על הרא"ש, שלדעתו אין איסור לעשות אגודות אגודות אלא כשבא אדם להבדל מבני עירו, אבל כשהוא באגודה אחת עם בני עירו לית לן בה. ואילו בני פרובינציה סבורים, שאפילו ארץ שלימה אינם יכולים לקבוע לעצמם מנהג, משום אגודות אגודות, אם כל ישראל נוהגים מנהג אחד אחר מהם.

ח. מרכזיותה של א"י לפני החורבן ואחריו (מקדש ותורה)

ויש לומר עוד בדרך אחרת. בתענית י, א שנינו, וזה לשונם: "ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו לבסוף וכו', א"י משקה אותה הקב"ה בעצמו וכל העולם כולו ע"י שליח וכו', א"י שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית וכו', א"י שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף וכו'. משל לאדם שמגבל את הגבינה, נוטל את האוכל ומניח את הפסולת", ורש"י בפירושו על התורה לדברים יא, יב ז"ל: "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, והלא כל הארצות הוא דורש, שנאמר: להמטיר על ארץ לא איש, אלא כביכול אינו דורש אלא אותה, ועל ידי אותה דרישה שדורשה דורש את כל הארצות עמה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה לראות מה היא צריכה, ולחדש בה גזירות, עתים לטובה עתים לרעה, כדאיתא בר"ה יז, ב, מרשית השנה - מר"ה נידון מה יהא בסופה". ורמב"ן מוסיף על זה בזה הלשון: "ויש בו סוד עמוק, כי הארץ הזאת נדרשת בכל, והיא הכל, וכל הארצות מתפרנסות ממנה באמת". וכן נראה לענ"ד גם פירוש דברי רש"י קהלת ב, ה, וז"ל: "עץ כל פרי, שהיה שלמה מכיר בחכמתו את גידי הארץ, איזה גיד הולך לכוש, ונטע בו פלפלין, איזה הולך לארץ חרובין ונטע בו חרובין, שכל גידי הארצות באים לציון שמשם משתיתו של עולם, שנאמר: מציון מכלל יופי. לכך נאמר: עץ כל פרי. במדרש תנחומא". כלומר שכל עיקר קיומן של כל הארצות קשור בציון ומשם נמשך ונאצל קיומן, ועל כן כל שפע הברכה היורד לעולם אינו יורד אלא לציון, ומשם הולך השפע ומתגלגל לכל ארץ וארץ כפי הצורך שלה. ויש להעיר על מה שרש"י אומר: "מראשית השנה מראש השנה נידון מה יהא בסופה", מזה משמע שגם על המים נגזר בר"ה, כמה גשמים ירדו, ולפני זה אומר הכתוב: תמיד עיני ה' אלוקיך בה, ומפרש רש"י על זה: "לראות מה היא צריכה ולחדש עליה עתים לטובה וכו'", משמע שכל יום היא נידונית על הגשמים, אלא שכבר תירצה הגמרא בר"ה דבר זה, וז"ל הגמרא: "עיני ה' אלוקיך בה, עתים לטובה עתים לרעה. עתים לטובה כיצד? הרי שהיו ישראל רשעים גמורים בר"ה ופסקו להם גשמים מועטים, לסוף חזרו בהם, להוסיף עליהם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה מורידם בזמנם על הארץ הצריכה להם, הכל לפי הארץ. עתים לרעה כיצד? הרי שהיו ישראל צדיקים גמורים בר"ה ופסקו עליהם גשמים מרובים, לסוף חזרו בהם, לפחות מהם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה מורידן שלא בזמן על הארץ שאינה צריכה להן", כלומר הקב"ה דן שני דינים, דין אחד בר"ה שאז הוא קובע את כל צרכיהם מראשית השנה ועד אחרית השנה, ודין שני אחר כך עת שהגיע זמן השפע שזכו בו בדין הראשון להוריד עליהם, ואז יידונו אם עדיין הם ראויים לברכה זו, ועתים כשחזרו בתשובה גמורה הוא מיטיב להם יותר ממה שזכו לפני כן, ומחלק להם את הברכה בזמן הנכון ובמקום הנכון. לפיכך נמצא, הואיל וכל הארצות שותות אחרי ארץ ישראל, ומדרישתה הן נדרשות, אין להן כלום גשם

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

משל עצמן, אלא כאשר יקבע לארץ ישראל מידה מרובה של גשם, יושפע ממנה שפע רב לכולן, וכל ארץ וארץ תזכה לשפע שלה מתוך ברכתה של ארץ ישראל, אך זה יינתן לה בדין השני ההוא באותה שעה שהיא זקוקה לו. ולפיכך מן הראוי הוא שכל הארצות יבקשו על ארץ ישראל בעידן של ארץ ישראל שהיא הגבירה וכולן שפחות שלה, וממנה הן מתפרנסות.

והנה זהו סדר העולם בזמן שבית המקדש קיים. אבל בזמן שאין בית המקדש קיים, כבר העידו חז"ל (סוטה מט, א): "מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, וכל יום קללתו מרובה משל חברו . . . ואלא עלמא אמאי קאי? אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא". וז"ל רש"י על זה: "אקדושה דסידרא, סדר קדושה, שלא תיקונה אלא שיהו כל ישראל עוסקים בתורה בכל יום דבר מועט, שאומר קריאתו ותרומתו והן כעוסקים בתורה, וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ, ויש כאן שתיים, קדושת השם ותלמוד התורה, חביב הוא, וכן יהא שמיה רבא מברך, שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים, בכל שבת היו נוהגים כך, ושם היו נקבצים כל העם לשמוע, לפי שאינו יום של מלאכה, ויש כאן תורה וקידוש השם". למדנו מכאן שבזמן שבית המקדש קיים העולם מתקיים מן הברכה שבאה מבית המקדש, וזה בודאי בזכות הקרבנות שמקריבים בו, והבית מתברך מהם ומן הבית יוצאת הברכה אל העיר ירושלים ואל כל הארץ ואל כל העולם כולו. אבל בזמן שאין בית המקדש קיים ואין קרבנות קרבים, התורה שלמדים ברבים וקדושת השם שבה מביאה את הברכה. והנה במסכת תענית יש סיפורים רבים על גדולי הדור שגוזרים תענית על הגשם ומתפללים ונענים, רב הונא ורב חסדא ורבי יונה ורבי יהודה נשיאה ואילפא ורב נחמן ורב יהודה ורבי אלעזר מהגרוניא, ורבא גם ביקש רחמים על גשם שירד שלא בעונתו ונענה (תענית כג-כד). ומסתבר שלפי שהם גדולי הדור, וכל בני הדור כרוכים אחריהם וניזונים מתורתם, יורד מן השמים כל שפע הברכה עליהם ומברכתם מתברכים כל העולם. ודומה זה למה שאמרו גם כן שם בגמרא: "כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו וכו'". ואף על פי שר' חנינא ראה את בית המקדש, הרי חורבן הבית היה בימיו, שהרי שלחו אליו רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי שיתפלל על בניהם (ברכות לד, ב), ושמה זה נאמר אחרי שחרב הבית.

ולפיכך עד ימיו של רבינו הקדוש, שכל חכמי התורה וכל הישיבות מצויים רק בארץ ישראל, נגררים כל ישראל אחרי שאלת הגשמים של בני ארץ ישראל, שבזכות לומדי התורה שבה יורדת לה הברכה, ויורדים בה גשמים, וכל ישראל שבסוריא ומצרים ועמון ומואב ובבל אין להם ברכה ושפע מן השמים משל עצמם, והם סמוכים על שולחן גבוה של ארץ ישראל, ומשולחנה הם זוכים. על כן אין המשנה מזכירה כלל זמן אחר לשאלה מאשר זמנה של ארץ ישראל. ומכי אתי רב לבבל ויסד ישיבות, ונתרבו תלמידי חכמים בבבל, מאז הם זוכים לשפע משל עצמם. והלא כך אמרו בגמרא (מגילה כט, א): "בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהם, שנאמר: למענכם שולחתי בבלה. ואף כשהם עתידים ליגאל שכינה עמהם, שנאמר: ושב ה' אלוֹקֵיךְ את שבוֹתֶךָ, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמהם מבין הגלויות. בבבל היכא? אמר אביי: בבי כנישתא דהוצל ובבי כנישתא דשב ויתיב בנהרדעא וכו' ואהי להם למקדש מעט, אמר ר'

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, ור' אלעזר אמר: זה בית רבנו שבבבל". וכל זמן תלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי ישנם שני מקומות ברכה, בני ארץ ישראל סמוכים על שולחן תלמודם, והברכה נאצלת עליהם מן התלמוד הירושלמי שלהם, ובני בבל סמוכים על שולחן תלמודם, וממנו נאצלת עליהם הברכה שלהם. וכן אמרו חז"ל גם בחולין (צב, א): "ובגפן שלושה שריגים, אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אלו שלושה שרי גאים היוצאים מישראל בכל דור ודור, פעמים ששנים כאן ואחד בארץ ישראל, פעמים ששנים בארץ ישראל ואחד כאן". ולמטה באותו עמוד עוד: "חומר שעורים ולתך שעורים, אלו ארבעים וחמישה צדיקים שהעולם מתקיים בהם, ואיני יודע אם שלושים כאן וחמישה עשר בארץ ישראל, ואם שלושים בארץ ישראל וחמישה עשר כאן".

ולפיכך כל ארץ וארץ בותרת לה מנהגה לפי רצונה על פי אותו מקור תורה ומקור שפע ברכה שהיא רוצה ליזון ממנו. אבל אחרי שנידלדלה בעוונותינו ארץ ישראל משיבותיה ואחרי שבטלו ישיבות אלה כמעט כליל, נקבעה סוגיא דעלמא בכל קהילות ישראל, שתלמוד בבלי עיקר, ומעתה הוא עיקר תורתם של כל ישראל, וכולם ניזונים ומתפרנסים ממנו, על כן חזרו כולם להתפלל כתפילתם של בני בבל, וגברו גאוני בבל על גאוני ארץ ישראל לקבוע הלכה כמותם בכל מקום. ומשום כך הברכה הניתנת לנו מן השמים נאצלת אלינו מתוך שפע הברכה של בבל, ומשום כך גם חייבים לשאול גשמים בזמן שאלת חכמי בבל. והיתה שורת הדין שגם בני ארץ ישראל יעזבו את מנהגם וינהגו כמנהג בבל בזה, וכן אמנם עשו בכל שאר המנהגים של תפילה ושל תורה, אבל הואיל ומסורת היא בידינו מאבותינו שלעולם אין השכינה זזה מן הכותל המערבי, מסתבר לנו, שאף על פי שכל הברכה לכל ישראל יורדת להם דרך ארץ בבל, אבל שארית פליטת ברכה הותיר הקב"ה לבני פלסטין שלו, שלא יצאו ריקם מלפניו, ועל כן נשארו בני ארץ ישראל בשאלת הגשם במנהגם הראשון. ובכל זה אין כל פלוגתא בין הרא"ש ודעימיה. שאלמלא כן עד שהוא מתמה על רבותיו ועל מנהג כל בני דורו, יתמה על המשנה שלא הזכירה שום זמן אחר לשאלה מאשר זמנה של ארץ ישראל, והלא סוריא ובבל ומצרים ואיי הים מיושבים מקהילות ישראל רבות וגדולות בזמן הבית ובזמן המשנה, וצרכיהם שונים מבני ארץ ישראל, ודתי תפילות שלהם שונים מדתי ארץ ישראל, ואיך יתכן שידברו במשנה על יום טוב שני של גלויות, ועל מעשרות של בני מצרים ושל בני בבל, ועל גיטין של בני מדינת הים, ועל דיני ערלה ודיני בכורות שבחוצה לארץ, ומנהגי שבת (ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות) ועוד הרבה דברים כאלו, ואילו את תפילת הגשמים שלהם, שהיא חיי נפש לא יזכירו? ומכאן ראייה גדולה לדברינו, שבזמן המשנה אין מי שמתפלל תפילת גשם בזמן אחר, מפני שארץ ישראל היא הגבירה והיא תלפיות לכולם. אלא שהרא"ש מדבר על זמנו, שכבר נידלדלו בעוונות שונאיהם של ישראל גם ישיבות גאוני בבל, וגולה אחר גולה גלתה יהודה כולה, וכל ארץ מגדלת את גדוליה ואת חכמיה וחסידיה, וכיון שכך, סובר הרא"ש שברכת כל ארץ מעתה נשלחת רק אליה, ועל כן מן הראוי הוא מעתה שכל בני ארץ וארץ יתפללו על פי מידת צרכיה, ואין יתרון לבבל על ארצות אחרות. אבל חכמי דורו סבורים שאור התורה אינו מאיר בבתי הכנסת ובבתי המדרש בכל קהילות ישראל אלא מכוחו של תלמוד בבלי ומכוחם וכוח כוחם של

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

חכמי התלמוד, וכשם שתורתם חיה ולא מתה עד היום, כך גם הם חיים עד היום, ולפיכך כל שפע ברכה לעולם שמתעורר בעת לימוד התורה, מתעורר על פי מתכונת מנהגם של חכמי בבל שמאז, שמברכתם ניזונים כל ישראל עד היום הזה.

ט. צפייה להחזרת עטרה ליושנה

והנה כשראה הרא"ש את מנהג בני פרובינציה ששואלים בז' במרחשון היה סבור שגם הם מסכימים לדעתו, שהם מתברכים מלומדי התורה שבמדינתם, ולכן תמה עליהם למה לא יאחרו לשאול הגשמים גם אחרי פסח. אך אולי היתה סברתם, שהם מבקשים על עצמם לומר: יהיו מזונותינו פירורים מפירורי שולחנה של ארץ ישראל ולא סלת ושמן מסלתה ומשמנה של בבל. ובני מדינה זאת הם היחידים שבחרו לזכות מברכת הארץ, אבל סוגיה דעלמא גלו משולחן אמם ונכנעו מלפני גזירת הגלות גם בזה, כקינת רבנו גרשון בן יהודה מאור הגולה בקינת הסליחות: "העיר הקודש והמחוזות, היו לחרפה ולביזות, וכל מחמדיה טבועות וגנוזות, ואין שיור רק התורה הזאת", ע"כ. "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה והוא יכוננה עליון, אמר רבי מיישא בר בריה דרבי יהושע בן לוי: אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה" (כתובות עה, א), ופירש שם רש"י: "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה, לעתיד לבא כשיתקיים מקרא שכתוב: והביאו את כל אחיכם מנחה לה' וגו', כל מקום שימצאו שם ישראל, יאמרו העמים: זהו מבני ציון, זה יולד בה, נביאנו שם וכו' אחד הנולד בה וכו', איש איש יתירא קא דריש, אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה יקרא מבניה ויביאוהו אצלה", ושם ניתן לנו לומר גם על עניין זה שלנו: אחד הנולד בה, ואחד המצפה לראותה, שניהם כאחד, זה כמו זה, מי שמנותק ממנה והוא מקושר אליה, שניהם זוכים מברכתה.

ובימינו אלה, שכל בית ישראל מתרפקים עליה, ועל אהבתה ועל ברכתה, אולי עלינו גם לצפות ולבקש מתוך המית לב שייערה עלינו רוח ממרום, להעיר על כל עמו ישראל התעוררותה של תורת ארץ ישראל, להאיר עיני כולנו בתורת ארץ ישראל, וכפי שאמרו חכמי בבל בתלמוד בבלי (מגילה כט, א): "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שייקבעו בארץ ישראל". ואז תרד מן השמים ברכת כל ישראל דרך ארץ ישראל, ויחזרו כולם לכבודם הראשון לבקש גשם למי מידתה ולא לפי מידת זולתה.

בקרב בימינו אמן כן יהי רצון.